

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ
І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І.Ф. КУРАСА
НАН УКРАЇНИ

2012
6(62)

ЛИСТОПАД–ГРУДЕНЬ

Засновник: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України

Видається: з 1997 р. – книжкова серія; з 26.10.2009 р. – періодичне наукове видання

Періодичність: 6 разів на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ №15861-4333Р від 26.10.2009

Видання внесено до Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата політичних та історичних наук (Постанова ВАК №1-05/6 від 16.12.2009.)

Головний редактор: *Левенець ЮА* – доктор політичних наук, академік НАН України

Заступник головного редактора: *Майборода О.М.* – доктор історичних наук

Відповідальний секретар: *Перевезій В.О.* – кандидат історичних наук

Редакційна колегія:

Бевз Т. А. – доктор історичних наук

Войналович В. А. – доктор політичних наук

Кармазіна М.С. – доктор політичних наук

Котигоренко В.О. – доктор політичних наук

Михальченко М.І. – доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України

Нагорна Л.П. – доктор історичних наук

Панчук М.І. – доктор історичних наук

Пахарєв А.Д. – доктор політичних наук

Рафальський О.О. – доктор історичних наук

Рудич Ф.М. – доктор філософських наук

Солдатенко В.Ф. – доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

Шановал Ю.І. – доктор історичних наук

Шкляр Л.Є. – доктор політичних наук

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України
Протокол № 7 від 11 грудня 2012 р.*

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012

11. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе / Р. Дарендорф // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.
12. Надаис А. Выбор избирательных систем / Антонио Надаис // Полис. – 1993. – № 3. – С. 70–78.
13. Аллард Э. Сомнительные достоинства концепции модернизации / Эрик Аллард; [пер. с англ. Н. В. Романовского] // Социс. – 2002. – № 9. – С. 60–66.
14. Васович В. Переходы к демократии в посткоммунистических странах (парадоксы перехода-демократизации) / В. Васович // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18. Социология и политология. – 1998. – № 2. – С. 19–48.
15. Байхельт Т. Демократия и консолидация в постсоциалистической Европе / Тимм Байхельт // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / ред.-сост. Петра Штыков, Симона Шваниц; науч. ред. В. Гельман; [пер. с нем. Е. Белокурова и др.] – СПб.; М.; Берлин: Летний Сад; Berliner Debatte Wissenschafterverlag, 2003. – С. 474–496.
16. Пряхина Т. М. Конституционные конфликты / Т. М. Пряхина // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 19–25.
17. Рюб Ф. В. Три парадокса консолидации в новых демократиях Центральной и Восточной Европы / Фридберт В. Рюб // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / ред.-сост. Петра Штыков, Симона Шваниц; науч. ред. В. Гельман; [пер. с нем. Е. Белокурова и др.] – СПб.; М.; Берлин: Летний Сад; Berliner Debatte Wissenschafterverlag, 2003. – С. 435–473.
18. Сен А. Демократія як універсальна цінність / Аматья Сен // Демократія. Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 120–132.

Віталій Литвин

КОНЦЕПТИ «ДЕФЕКТНОЇ» ТА «ВБУДОВАНОЇ» ДЕМОКРАТІЙ: ДЕФІНІЦІЯ ТА ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ

Розглядаються концепти «дефектної» та «вбудованої» демократій. Пропонуються шляхи генералізації концептів «дефектної» та «вбудованої» демократій на основі кате-

горій «часткових режимів». Здійснюється розгляд типів дефектних демократій.

Ключові слова: *концепт, демократія, дефектна демократія, вбудована демократія, частковий режим, «сіра зона».*

Vitaliy Lytvyn. Concepts of «defective» and «embedded» democracies: definition and generalization. *The author considers the concepts of «defective» and «embedded» democracies; offers the ways of generalization for concepts of «defective» and «embedded» democracies, which are based on categories of «partial regimes»; carries out the consideration of defective democracies types.*

Key words: *concept, democracy, defective democracy, embedded democracy, partial regime, «gray area».*

Як демонструє сучасна порівняльна політологія, а також політична практика, не можна з однозначною точністю підходити стосовно трактування всіх демократій як аналітично рівноцінних та співмірних. Безумовно, є значна різниця у розвитку демократії, наприклад, у Сполученому Королівстві (або в цілому в Західній Європі), Болгарії (або в Центральній чи Центральньо-Східній Європі) та Україні (або в цілому у Східній Європі) тощо. При цьому найбільша розділювальна лінія трактування того, як відбувається процес становлення демократії, притаманна тим країнам, які нещодавно були авторитарними/тоталітарними, а сьогодні з тих чи інших причин перебувають на стадії трансформації своїх політичних режимів (найчастіше таку трансформацію у політичній науці іменують демократизацією – хоча, як це показує досвід, помітними є і елементи контраверсійного процесу авторитаризації).

З огляду на це, різні країни, які різною мірою демократизовані, по-різному (інколи надто суб'єктивно) трактуються. Як наслідок, у порівняльній політології виникла ціла низка підходів до дефініювання національних (а також інтернаціональних) особливостей становлення демократії (та демократизації як більш широкого процесу). Ці підходи найчастіше оперують поняттями «різновидів» і «рівнів» демократії та демократизації.

Коли ми говоримо про сучасні різновиди демократії і демократизації, то повинні віддавати належне тому моменту, що деякі з них є класичними (тобто аналізованими у класичній і новій літературі із приводу порівняльного аналізу демократії та/або демократизації), а деякі нетрадиційними. Саме з огляду на зазначену специфіку ми вважаємо за доцільне застосовувати для трактування різновидів різних феноменів і процесів (у тому числі демократії та демократизації) категорію «концепту». Річ у тому, що найчастіше «концепт» трактується як певна інноваційна ідея, котру в собі містить креативний задум; як конструкція, яка складається з одного класу об'єктів і одного класу параметрів; як загальна ідея і щось розумово/логічно продумане [1]. З огляду на це, зрозуміло, що «концепт» – це не частина загальної теорії, а результат попереднього й подальшого обґрунтування. В цьому плані необхідність перевірки концепту є обов'язковою, особливо якщо це стосується таких феноменів і процесів, як демократія та демократизація.

«Концепт демократії» означає, що йдеться про попередні результати, котрі потребують подальшого систематичного емпіричного дослідження і операціоналізації в контексті пояснення засадничих параметрів та індикаторів демократії. Попри те, що й раніше були очевидними відмінності у якості демократії, політична наука, зазвичай, нехтувала якісними й кількісними вимірами цього феномену та процесу. Незважаючи на те, що часто використовуються різні «новітні» концептуалізації демократії, наприклад, дефектна [2], гібридна [3], обмежена [4], керована [5], ілліберальна [6], делегативна [7], опікунська [8], вбудована [9] й ін., сутнісно досить важко говорити про їх політологічну операціоналізацію.

Із цього приводу Д. Колліер і С. Левіцькі [10] зауважують, що в новітній науці спостерігається «поширення альтернативних форм концептів» демократії, внаслідок чого можемо відслідковувати колосальну кількість її (демократії) підтипів (вченими виокремлено понад 550 уточнень дефініювання демократії). На цій основі прийнято ідею

про необхідність трактування демократії «з прикметниками» [11]. Прикметники виникли як уточнювальні властивості «демократій» (у її мінімальному розумінні) за наслідками закінчення перших фаз демократичних транзитів у більшості країн, які піддавалися порівняльному аналізу (а на першій стадії було достатнім трактування країн або як авторитарних, або як неавторитарних). Таким чином й відбулось, якщо до уваги брати класичне визначення Дж. Сарторі, «концептуальне розтягування» [12], на яке повинна була відповісти (і відповіла) методологічна стратегія зі «зменшення підтипів» (розроблена свого часу Д. Колліером і Дж. Магоном [13]). Внаслідок цього виокремлено три генералізовані стратегії оцінювання різних типів демократії: 1) «докладне» («пунктуальне») визначення демократії на підставі застосування різних дефінітивних атрибутів; 2) переміщення всеохоплюючих концепцій (політичних режимів), із якими асоціюється демократія; 3) конструювання різних форм підтипів демократії.

Саме за такою логікою розпочалася генералізація В. Меркельом ідеї дефектної демократії [14]. Головний теоретико-методологічний ракурс конструювання цього концепту визначений критикою ідеї «електоральних демократій», яка використана у дослідженнях організації «Freedom House». В. Меркель зазначає, що електоральність позиціонується незадовільно як із теоретичної, так й із нормативної точки зору. Вона пропонує навіть вужче трактування демократії, ніж концепція поліархічності Р. Даля в межах її інституційного мінімуму [15]. Крім того, з якісного боку проекти різних організацій (зокрема, й «Freedom House») не зовсім ефективно враховують усі наукові висновки та результати. Наприклад, до уваги не береться вагоме зауваження з приводу розуміння й осмислення «демократичності виборів» [16]. Внаслідок цього В. Меркель показує, що термін «електоральна демократія» теоретично позиціонується як неповний, а аналітично – як некорисний. Для того, щоби зазначений термін більш успішно використовувався в сучасній порівняльній політології, він повинен бути диференційований.

Виходячи з зауважень А. Каратницького й Л. Даймонда, можна виокремлювати три різновиди демократії – ліберальну, напівліберальну й ілліберальну [17]. Проте ця проста диференціація затьмарює успіхи демократизації наприкінці ХХ ст. Головна проблема полягає у тому, що велика кількість країн, котрі визначені як електоральні демократії, зовсім не є ліберальними демократіями: за даними на 2012 р. відсоток електоральних демократій з усіх країн світу становив 60, а відсоток же ліберальних демократій (з усіх електоральних демократій) – 70. Станом на 2001 р. ліберальними демократіями були лиш 58 відсотків електоральних демократій. Крім того, не зовсім ефективною, на думку В. Меркеля, є й сама диференціація демократій на ліберальні, напівліберальні та ілліберальні. Так, А. Каратницький та Л. Даймонд для визначення використовують рядкову кількісну шкалу на основі втілення громадянських прав (з проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House»): 1) режим, що за показником громадянських свобод отримує 1–2 бали, оцінюється як ліберальна демократія; 2) режим, який за заданим показником отримує 2,5–3 бали, повинен бути оцінений як напівліберальна демократія; 3) а режим, що за показником отримує 3,5 і більше балів, позиціонується як ілліберальна демократія (при цьому різниця між авторитаризмом і тоталітаризмом становить 5,5–7 балів). Крім того, у проекті, що подається «Freedom House», не робиться чіткої теоретичної вказівки на виокремлення диференціацій у ліберальності політичного режиму [18]. Тому ця методика має бути доопрацьована з врахуванням запропонованих зауважень, а також таких атрибутів, як горизонтальна і вертикальна підзвітність та верховенство права [19].

На противагу ідеї «Freedom House», низка компаративістів (починаючи із ХХІ ст.) розвиває кількісні й якісні методики концептуалізації «вбудованої демократії» – ідеться, зокрема, про напрацювання В. Меркеля [20], А. Майчела [21], А. Ветзель і Я. Орбі [22], Д. Чампліна [23] тощо. Цей концепт характеризується використанням альтернативних та більш науково амбітних характеристик й

постулатів, які цілком уможливають систематичну ідентифікацію та операціоналізацію «дефіцитності» у функціонуванні дефектних демократій та політичних режимів з так званої «сірої зони». При цьому під «сірою зоною» розуміються ті випадки, де атрибути автократії і демократії можуть існувати у взаємопов'язаній сумісності й перемішуватись [24]. Очевидно, що країни «сірої зони» можуть тяжіти щодо одного або іншого полюса режимності, тому сама по собі ідея «сірої зони» є строкатою за визначенням.

Разом з тим варто розуміти, що задля дефініювання «вбудованих демократій» використано ідею часткових режимів, які не можуть бути пояснені як однозалежні змінні (заданий аналітичний постулат ми помічаємо навіть у класичних доробках Р. Даля). Внаслідок цього стає очевидно, що політичний режим може бути зрозумілим як співіснування набору правил та норм, які є взаємопов'язаними. Тому В. Меркель і А. Кройссант розуміють демократію як комплекс взаємозалежних, а також незалежних часткових режимів [25]. С. Шмідт уточнює, що «вбудована демократія» складається з п'яти часткових режимів – кожний з них має власний набір індикаторів: 1) частковий режим «1» – електоральний режим (доступ до влади, здійснення виборцями санкцій до обраних ними представників, вертикальна підзвітність) [26]; 2) частковий режим «2» – політична участь (політичні права – як передумови виборів, право політичної комунікації, право на свободу думки і висловлювання) [27]; 3) частковий режим «3» – громадянські права і свободи (верховенство права, незалежна судова система) [28]; 4) частковий режим «4» – розподіл влади та горизонтальна підзвітність (баланси та перевірки між гілками влади, незалежна і ефективна судова система по відношенню до виконавчої та законодавчої гілок влади) [29]; 5) частковий режим «5» – владна впливовість обраних посадовців (відсутність неконституційних повноважень у всіх сферах політичного процесу) [30].

В. Меркель зазначає, що концепт включеної демократії наслідує ідею про те, що стабільні конституційні демократії «включаються» двома шляхами: 1) по-перше, внутрішньоспецифічна взаємозалежність/незалежність різних

часткових режимів демократії забезпечує своє нормативне і/чи функціональне існування; 2) по-друге, зовнішньо-часткові режими вбудовані у сфери створення сприятливих умов задля демократії, що захищає її від зовнішніх і внутрішніх потрясінь та дестабілізуючих тенденцій. Якщо політичний режим містить всі п'ять часткових режимів, тоді слід говорити про те, що він є вбудованою ліберальною демократією; якщо не містить всіх часткових режимів – то вбудованою дефектною демократією.

Вчені вважають, що зазначений концепт є реалістичним, адже він сконструйований винятково на інституціональній архітектурі демократії і не використовує категорії «входу» й «виходу» як визначальні характеристики конституційної демократії [31]. Саме тому визначення демократії у цій моделі зосереджене в проміжній ситуації між ідеями Й. Шумпетера та Х. Хеллера [32]. Це означає, наприклад, що добробут країни, чесний розподіл економічних соціальних благ і соціальна справедливість можуть стати завданнями демократичного режиму, але вони у жодному разі не є обов'язковими як її дефінітивні атрибути [33]. Також очевидно те, що концепція електоральної демократії з використання техніки часткових режимів розширюється: електоральність означає не лиш фактичність демократичності виборчих процедур, але й їхню значимість та конституційність.

Часткові режими можуть ефективно функціонувати в демократії за умови, що вони взаємно поєднані. Це означає, що окремий частковий режим підтримує факт функціонування іншого часткового режиму, а також що часткові режими змушують політичних акторів не посягати на функціональні сфери інших режимів. Внаслідок цього функціональна й нормативна взаємозалежність і незалежність детермінують «код комунікації» між п'ятьма частковими режимами. Баланс між ними є крихким і корелюється від демократії до демократії [34]. Саме на цій підставі Ф. Шміттер й зазначає, ніби демократія є комплексом взаємозалежних та незалежних часткових режимів [35]. З іншого боку, це означає, що демократія може бути дисагредована на підставі її часткових режимів.

У цьому й полягає функціональна логіка процесу вбудованості демократії, яка методологічно розміщується за межами електоральної демократії. Значимість «концепту вбудованості» полягає у тому, що можливе точне визначення дефектів у межах демократії (чи «невбудованості» часткових режимів). Крім того, означені дефекти можуть бути операціоналізовані компаративно щодо різних випадків та вибірок. Також зазначена методологічна специфіка спрощує всі наукові кроки з приводу взаємозв'язку дефектності та транзитності.

В. Меркель [36] зазначає, що якщо хоч один з часткових режимів вбудованої демократії «пошкоджений» таким чином, що це змінює сумарну логіку конституційної демократії, то немає підстав говорити про недоторканність вбудованої демократії. З огляду на те, який з часткових режимів «пошкоджено», ми й можемо говорити про «тип дефектності» демократії (при цьому варто розуміти, що йдеться про дефектні демократії, а не про дефектні режими). Саме тому дефектну демократію потрібно розуміти як демократію, в котрій часткові режими більше не взаємно вбудовані, а логіка конституційної демократії внутрішньо чи зовнішньо порушена. Це означає, ніби дефектні демократії – це не обов'язково транзитивні суспільства (чи гібридні режими), які розвиваються у напрямі демократії або автократії з метою відновлення системної рівноваги. Залежно від їхньої політичної влади, а також соціальної, економічної та культурної вбудованості, вони можуть утверджуватися й протягом тривалих періодів часу. А це може стосуватись і тих випадків, коли різні політичні дефекти підтримуються як політичною владою, так і соціально-економічним або ж соціально-культурним контекстами. Чимало таких дефектних демократій стали традиційними в Східній Європі та Латинській Америці.

З цього приводу В. Меркель виділяє чотири базові типи дефектних демократій: 1) ексклюзивна («несумісна») демократія (англ. «exclusive democracy»); 2) доменна («інтервальна») демократія (англ. «domain democracy»); 3) ілліберальна демократія (англ. «illiberal

democracy»); 4) делегативна демократія (англ. «delegative democracy»). Всі вони, різною мірою, спираються на принципи лиш мінімальної (мінімалістської) електоральної демократії, але разом з тим поєднують у собі елементи авторитаризму (це можуть бути різні комбінації наступних рис і/чи атрибутів – нестача/відсутність політичної конкуренції (лімітований плюралізм), нестача/відсутність політичних і громадянських свобод, неформальний і таємний відбір політичної еліти, відсутність інституційних стримувань і противаг, спроби деполітизації населення, переконання у ролі політичної еліти як «рятівника нації»). При цьому слід розуміти, що мінімальна демократія також визначається по-різному (про що йшлося раніше). Тим не менш, як демонструє консолідований досвід наукових досліджень, найчастіше головними векторними індикаторами демократії постають політична конкуренція й політична участь.

Варто зауважити, ніби вказані типи дефектних демократій виокремлено через поєднання часткових режимів та елементів їхньої «невбудованості». Ексклюзивна демократія має місце тоді, коли один/кілька сегментів дорослого населення тієї або іншої країни вилучені від громадянських та політичних прав й свобод (й, зокрема, виборчого права). Доменна демократія проявляється у тих випадках, коли в певних сегментах політичного процесу превалюють вето-повноваження над повноваженнями обраних посадовців – наприклад, у військовій сфері, поліції і/чи транснаціональних корпораціях тощо (найчастіше заданий тип можна бачити з-поміж країн Латинської Америки). Ілліберальна демократія має місце тоді, коли особистісні права не створені чи частково не виконуються, де відсутній принцип верховенства права (це найбільш поширений тип дефектних демократій). Нарешті, делегативна демократія стосується випадків, коли контроль законодавчої та судової влади над виконавчою владою є лімітованим (через вплив харизматичного глави держави [37]).

За даними на 2002 р., В. Меркель виокремив такі різновиди політичних режимів у країнах Східної Європи (при цьому автор регіон Східної Європи розуміє в широкому плані): 1) ексклюзивні демократії – Латвія; 2) ілліберальні

демократії – Албанія, Болгарія, Хорватія, Македонія, Молдова, Румунія, Росія, а також Україна; 3) делегативні демократії – відсутні; 4) доменні (опікунські) демократії – відсутні; 5) ліберальні демократії – Естонія, Польща, Литва, Словаччина, Словенія, Чехія та Угорщина; 6) автократії – Білорусь. Прикладами делегативних демократій у світі було визначено Аргентину й Південну Корею. Прикладами ж доменних демократій означено Чилі, Еквадор та Індонезію. А з-поміж ексклюзивних демократій у світі виокремлено Бразилію, Гватемалу й Таїланд. Цікаво, що з-поміж країн Латинської Америки виокремлено тільки одну ліберальну демократію – Уругвай. Аналогічна ситуація помічена у випадку країн Азії – йдеться про Тайвань. Безумовно, на 2012 р. ситуація дещо змінилася, проте тенденція розвитку залишилася стабільною.

Річ у тому, що практично незмінними залишилися фактори, котрі вплинули на формування концепту «дефектної демократії». Це, по-перше, так звані структурні пояснення, які суттєво впливають на поведінку суб'єктів політики. Серед них дослідники виокремлюють такі: історична спадщина, яка позначається повною відсутністю досвіду демократії (наприклад, Росія до 1991 р.); недемократична або авторитарна політична культура (наприклад, більшість країн Магрибу); ракурс неопатримоніального правління (переважно африканські країни, але разом з тим й деякі пострадянські республіки [38] – часто до цієї групи чинників належить Україна, про що свідчать дослідження, у тому числі й вітчизняних науковців [39]).

По-друге, це так звані «орієнтовані на суб'єкта (актора)» підходи. В згаданому випадку увагу слід сфокусувати на недемократичній поведінці суб'єктів чи акторів політики, які не можуть (чи не хочуть) поважати демократичні ідеали й принципи. Ці актори не приймають традиційного гасла демократії, яке було запропоноване А. Пшеворські, про те, що «демократія повинна бути єдиною грою у місті». Внаслідок цього у зазначених випадках гальмується консолідація самої демократії, а також й ідеї її необхідності.

По-третє, це інституційний дефіцит. «Неправильні» й несприятливі інститути, які були створені протягом перехідного періоду і закріплені в конституціях, можуть призводити до нестабільності політичного режиму і всієї системи. Таким прикладом вважаємо пропорційне представництво без виборчих бар'єрів для партій (зокрема, у Польщі в 1989–1993 рр. або в Грузії у 1993 р. тощо).

Із причин же того, чому окремі політії розвиваються як дефектні демократії, слід також виокремлювати кілька моментів: 1) напрям/шлях модернізації (випадок дефектності може розвинути у тій ситуації, коли соціально-економічна модернізація відбувається напівмодерним напрямом, внаслідок чого формується дисбаланс влади, в якому деякі соціальні групи вважають демократію загрозою своїм інтересам [40]); 2) рівень модернізації (дефектність властива більшою мірою у тих країнах, в яких нижчий рівень соціально-економічного розвитку, а також вищий рівень соціальної нерівності – в цьому випадку демократія часто залишається лиш формалізованою); 3) економічні тенденції (економічна криза спричиняє інституціоналізацію різних дефектів неконсолідованої демократії, особливо в напівпрезидентських, а також у президентських конституційних моделях [41]); 4) тип соціального капіталу (якщо соціальний капітал більшою мірою акумульований навколо етнічних чи релігійних груп, ймовірно формування ексклюзивної й ілліберальної демократії); 5) розвиток громадянського суспільства (відсутність міжособистісної довіри провокує розвиток дефектів демократії); 6) особливості процесу державного будівництва (особливості вирішення питань кордонів та національних меншин впливають на те, наскільки розвиток демократії відповідатиме ліберальним цінностям); 7) тип попереднього авторитаризму (чим довший період тоталітаризму, пост-тоталітаризму, султанізму та неопатримоніалізму, тим ймовірніші дефекти розвитку демократії); 8) модель політичного транзиту (рівень підтримки політичною елітою демократичних ідей впливає на швидкість її інституціоналізації і консолідації); 9) розвиток політичних інститутів

(чим поширенішими є поставторитарні тенденції щодо патримоніалізму, клієнталізму та корупції, тим дефектнішими виявляються демократії; чим більше впливовими є неформальні процедури, тим дефектніша демократія); 10) контекст регіонального та міжнародного розвитку (якщо вплив міжнародних інституцій на захист ліберальних цінностей лімітується, збільшується дефектність демократій).

При цьому слід виокремлювати кілька гіпотетичних сценаріїв розвитку саме дефектних демократій. Перший (регресивний) сценарій передбачає концентрацію політичних повноважень у руках виконавчої влади на підставі завдання збитків принципам верховенства права, внаслідок чого відбувається «інформалізація» усіх політичних процедур і/чи рішень. Як наслідок, формально демократичний каркас залишається, проте важливі політичні рішення здійснюються поза його межами. Як приклад такого сценарію, Т. Бейхельт виокремлює Білорусь (яка позиціонується як авторитарний режим). Другий (стабілізаційний) сценарій регламентує надання переваги дефектам демократії, а не відкритому авторитаризму, внаслідок чого для системи забезпечується відносна стабільність еліти. Внаслідок цього формується так звана «самовідтворювальна рівновага політичних сил», а це, в свою чергу, веде до статусу-кво дефектної демократії. Стабільність забезпечується до тих пір, поки специфічні дефекти демократії роблять значимий внесок у процес зміцнення еліт і задоволення інтересів тих верств населення, які підтримують систему. Прикладом таких сценаріїв В. Меркель та А. Кройссант вважають Таїланд, Україну та Росію. Третій (прогресивний) сценарій передбачає, що неформальні демократичні ракурси витісняються формальними (на вимогу громадянського суспільства). Як наслідок, зростає резистентність до неформальних процедур і рішень, а сама демократія має все більше рис конституційної. Внаслідок цього дефекти трансформуються у риси консолідованості елементами права (наприклад, Словаччина, Чилі тощо).

Підсумовуючи, варто зауважити, що попри цілу низку концептів демократії ідея «дефектної демократії» сьогодні часто використовується на противагу саме до ідеї «гібридних режимів». При цьому, в даному випадку «дефектність» ми розуміємо винятково у вузькому змісті: річ у тому, що інколи дефектами позначаються також ліберальні демократії, проте ті чи інші дефекти не ведуть до проявів авторитаризму. Тому знову ж таки, під дефектною демократією розуміємо винятково ті політичні режими, в яких відбувається поєднання рис демократій та автократій (або, умовно, демократій і тоталітаризму), котрі в підсумку ведуть до небезпек авторитаризму (й тоталітаризму). В інституційному вимірі дефектна демократія наділена елементами електоральності, але ігнорує ключові цінності демократичного розвитку (рівність, свободу, горизонтальну підзвітність). При цьому дефектні демократії не обов'язково є перехідними (транзитивними) режимами, які рано/пізно розвинуться у демократичні або авторитарні системи.

1. Hjørland B. Concept Theory / Birger Hjørland // Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 2009. – Vol. 60. – No. 8. – P. 1519–1536.

2. Knobloch J. Defekte Demokratie oder keine?: Das politische System Russlands / Jörn Knobloch. – LIT Verlag Münster, 2002. – 177 p.; Mangott G. Zur Demokratisierung Russlands (Band 1: Russland als defekte Demokratie) / Gerhard Mangott. – Nomos Verlagsgesellschaft, 2002. – 172 p.; Merkel W. Defekte Demokratien (Bd.1: Theorien und Probleme) / Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant. – Verlag für Sozialwissenschaften, 2003. – 336 p.; Merkel W. Defekte Demokratien (Bd.2: Defekte Demokratien in Osteuropa, Ostasien und Lateinamerika) / Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant. – Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. – 485 p.; Merkel W. Embedded and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33–58. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf; Puhle H.-J. Demo-

cratic Consolidation and «Defective Democracies» [Електронний ресурс] / Hans-Jürgen Puhle // Conferencia impartida en la UAM el 13 de mayo de 2005. – 20 p. – Режим доступу до вказаної інформації: http://portal.uam.es/portal/page/portal/UAM_ORGANIZATIVO/Departamentos/CienciaPoliticaRelacionesInternacionales/publicaciones%20en%20red/working_papers/archivos/47_2005.pdf; Merkel W. Embedded and Defective Democracies: Where Does Israel Stand? [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // Hermann T. By the People, For the People, Without the People? The Emergence of (Anti) Political Sentiment in Western Democracies and in Israel / Tamar Hermann. – Jerusalem, 2012. – P. 185–225. – Режим доступу: http://www.idi.org.il/sites/english/PublicationsCatalog/Documents/ByThePeople_MERKEL.pdf; Pridham G. Post-Soviet Latvia – a Consolidated or Defective Democracy? The Interaction between Domestic and European Trajectories / Geoffrey Pridham // Journal of Baltic Studies. – 2009. – Vol. 40. – No. 4. – P. 465–494; Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / Matthijs Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – No. 2. – P. 399–423; Merkel W. Conclusion: Good and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel, Aurel Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 199–213. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/conclusion_good_and_defective_democracies.pdf; Croissant A. From Transition to Defective Democracy: Mapping Asian Democratization [Електронний ресурс] / Aurel Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 156–178. – Доступ: http://www.uni-heidelberg.de/imperia/md/content/fakultaeten/wiso/ipw/croissant/publications/croissant_2004_transition_defective_democracy.pdf; Merkel W. Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // Estudios Working Paper. – 1999. – Vol. 132. – 24 p. – Режим доступу: http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1999_132.pdf; Valero R. Defective Democracy and Media: A Review of Nine Years of Political Alternation in Mexico / Roberto Valero, Guadalupe Villasenor // Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, TBA, Boston. – 2012.06.

3. Diamond L. Thinking About Hybrid Regimes [Електронний ресурс] / Larry Jay Diamond // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – No. 2. – P. 21–35. – Доступ: http://estudijas.lu.lv/pluginfile.php/142407/mod_resource/content/0/Diamond_2002_Thinking_aboutHybridRegimes.pdf; Menocal A. Hybrid Regimes and the Challenges of Deepening and Sustaining Democracy in Developing Countries [Електронний ресурс] / Alina Rocha Menocal, Verena Fritz, Lise Rakner // South African Journal of International Affairs. – 2008. – Vol. 15. –

No. 1. – P. 29–40. – Доступ: <http://www.odi.org.uk/resources/docs/1983.pdf>; Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War (Problems of International Politics) / Steven Levitsky, Lucan A. Way. – Cambridge University Press, 2010. – 536 p.; Alexander M. Democratization and Hybrid Regimes : Comparative Evidence from Southeast Europe / Marcus Alexander // East European Politics & Societies. – 2008. – Vol. 22. – No. 4. – P. 928–954; Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? [Електронний ресурс] / Leonardo Morlino // European Political Science Review. – 2009. – Vol. 1. – No. 2. – P. 273–296. – Режим доступу до ст.: <http://democraciaenamericalatina.org/articulos/leonardomorlino/aretherehybrid.pdf>; Wheatley J. On the Origin and Consolidation of Hybrid Regimes The State of Democracy in the Caucasus [Електронний ресурс] / Jonathan Wheatley, Christoph Zürcher // Taiwan Journal of Democracy. – 2008. – Vol. 4. – No. 1. – P. 1–31. – Режим доступу до ст.: <http://www.tfd.org.tw/docs/dj0401/001-032-Jonathan%20Wheatley.pdf>; Petrov N. Overmanaged Democracy in Russia: Governance Implications of Hybrid Regimes [Електронний ресурс] / Nikolai Petrov, Masha Lipman, Henry E. Hale // 2010 Carnegie Endowment for International Peace. – 44 p. – Режим доступу до вказаної інформації: http://www.carnegieendowment.org/files/overmanaged_democracy_2.pdf; Hale H. Eurasian polities as hybrid regimes: The case of Putin's Russia / Henry E. Hale // Journal of Eurasian Studies. – 2010. – Vol. 1. – No. 1. – P. 33–41; Robertson G. The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia / Graeme B. Robertson. – Cambridge University Press, 2010. – 304 p.; Baracani E. Democratization and Hybrid Regimes: International Anchoring and Domestic Dynamics in European post-Soviet States / Elena Baracani. – European Press Academic Publishing, 2010. – 432 p. ; Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / Matthijs Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – No. 2. – P. 399–423; Karl T. The Hybrid Regimes of Central America / Terry Lynn Karl // Journal of Democracy. – 1995. – Vol. 6. – No. 3. – P. 72–86.; Brownlee J. Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions [Електронний ресурс] / Jason Brownlee // American Journal of Political Science. – 2009. – Vol. 53. – No. 3. – P. 515–532. – Режим доступу до ст.: <https://webspaces.utexas.edu/jmb334/www/documents/article.AJPS.2009.pdf>; Linde J. Patterns of Stability and Performance in Post-Communist Hybrid Regimes / Jonas Linde, Joakim Ekman // Peters I. 20 Years Since the Fall of the Berlin Wall: Transitions, State Break-Up and Democratic Politics in Central Europe and Germany / Ingo Peters. – BWV Verlag, 2011. – 97–120.; Miller M. Democratic Pieces: Autocratic Elections and Hybrid Regimes since 1815 / Michael K. Miller // Revise and resubmit, British Journal of Political Science; Jayasuriya K. Beyond hybrid regimes: more parti-

cipation, less contestation in Southeast Asia / Kanishka Jayasuriya, Garry Rodan // *Democratization*. – 2007. – Vol. 14. – No. 5. – P. 773–794.

4. Haynes J. «Limited» Democracy in Ghana and Uganda. What Is Most Important to International Actors: Stability or Political Freedom? / Jeff Haynes // *Journal of Contemporary African Studies*. – 2001. – Vol. 19. – No. 2. – P. 183–204; Sznajder M. Transition in South America: Models of limited democracy / Mario Sznajder // *Democratization*. – 1996. – Vol. 3. – No. 3. – P. 360–370; Engelhardt T. Privacy and Limited Democracy: The Moral Centrality of Persons / Tristram Engelhardt // *Social Philosophy and Policy*. – 2000. – Vol. 17. – No. 2. – P. 120–140; Emy H. A monstrous construction? The state and limited democracy in Australia / Hugh Emy // *Australian Journal of Political Science*. – 1991. – Vol. 26. – No. 3. – P. 561–571; Kershaw R. Thailand's return to limited democracy / Roger Kershaw // *Asian Affairs*. – 1979. – Vol. 10. – No. 3. – P. 304–313.

5. Petrov N. Overmanaged Democracy in Russia: Governance Implications of Hybrid Regimes [Електронний ресурс] / Nikolai Petrov, Masha Lipman, Henry E. Hale // 2010 Carnegie Endowment for International Peace. – 44 p. – Режим доступу до вказаної інформації: http://www.carnegieendowment.org/files/overmanaged_democracy_2.pdf; Zarembo A. Controlled democracy / Alan Zarembo // *Africa Report*. – May/June 1995. – Vol. 40. – No. 3. – P. 52–55; Alvarez M. Controlling Democracy: The principal agent problems in election administration [Електронний ресурс] / Michael R. Alvarez, Thad E. Hall // *The Policy Studies Journal*. – 2006. – Vol. 34. – No. 4. – P. 491–510. – Режим доступу до ст.: http://www.vote.caltech.edu/sites/default/files/controlling_democracy.pdf; Wolin S. Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism / Sheldon S. Wolin. – Princeton University Press, 2009. – 376 p.; Petrov N. From Managed Democracy to Sovereign Democracy: Putin's Regime Evolution in 2005 [Електронний ресурс] / Nikolai Petrov // PONARS Policy Memo. – 2005. – No. 396. – P. 181–186. – Режим доступу: http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pm_0396.pdf; Stone S. Over-Managed Democracy: Evaluating Vladimir Putin's Presidency [Електронний ресурс] / Sam Stone // CDDRL Working Papers. – 2009. – 36 p. – Режим доступу до ст.: http://iis-db.stanford.edu/pubs/22526/No_113_Stone_Overmanaged_Russia.pdf; Colton T. Popular Choice and Managed Democracy / Timothy Colton/Michael McFaul. – Washington, DC: Brookings Institution Press, 2003. – 317 p.; Beder S. Business-managed democracy: The trade agenda / Sharon Beder // *Critical Social Policy*. – 2010. – Vol. 30. – No. 4. – P. 496–518; Simon R. Media, Myth and Reality in Russia's State-Managed Democracy [Електронний ресурс] / Rick Simon // *Parliamentary Affairs*. – 2004. – Vol. 57. – No. 1. – P. 169–184. – Доступ до ст.: <http://www.clas.ufl.edu/users/bmoraski/Simon-Media04.pdf>; McFaul M. «Managed Democracy» in

Russia: Putin and the Press / Michael A. McFaul // Harvard International Journal of Press/Politics. – 2001. – Vol. 6. – No. 3. – P. 117–128; Lev D. The Transition to Guided Democracy: Indonesian Politics 1957–1959 / Daniel Lev. – Equinox Publishing, 2009. – 320 p.; Brown A. From Democratization to «Guided Democracy» / Archie Brown // Journal of Democracy. – 2001. – Vol. 12. – No. 4. – P. 35–41; Van der Kroef J. «Guided Democracy» in Indonesia / Justus M. Van der Kroef // Far Eastern Survey. – 1957. – Vol. 26. – No. 8. – P. 113–124; Moore M. «Guided democracy» in Sri Lanka: The electoral dimension / Mick Moore // The Journal of Commonwealth & Comparative Politics. – 1994. – Vol. 32. – No. 1. – P. 1–30; Legge J. Guided democracy and constitutional procedures in Indonesia / J. D. Legge // Australian Outlook. – 1959. – Vol. 13. – No. 2. – P. 93–99; Torres J. The Political Ideology of Guided Democracy / Jose Arsenio Torres // The Review of Politics. – 1963. – Vol. 25. – No. 1. – P. 34–63.

6. Mutalib H. Illiberal democracy and the future of opposition in Singapore / Hussin Mutalib // Third World Quarterly. – 2000. – Vol. 21. – No. 2. – P. 313–342; Bell D. Towards Illiberal Democracy in Pacific Asia / Daniel Bell. – St. Martin's Press, 1995. – 197 p.; Thomas N. Democracy Denied: Identity, Civil Society, and Illiberal Democracy in Hong Kong / Nick Thomas, Nicholas Thomas. – Ashgate, 1999. – 320 p.; Zakaria F. The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad / Fareed Zakaria. – W. W. Norton & Company, 2003. – 286 p.; Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy [Електронний ресурс] / Fareed Zakaria // Foreign Affairs. – 1997. – Vol. 76. – No. 6. – P. 22–43. – Доступ:http://closer2oxford.ro/uploads/2012/06/12/The_Rise_of_Illiberal_Democracy.gf1_ruw.pdf; Smith P. The Rise of Illiberal Democracy in Latin America [Електронний ресурс] / Peter H. Smith // Paper adapted from book «Democracy in Latin America: Political Change in Comparative Perspective. – New York: Oxford University Press, 2005. – 30 p. – Режим доступу до вказаної інформації: http://www.clas.berkeley.edu/Events/fall2004/10-18-04-smith/Smith_Illiberal_Democracy_d2.pdf ; Vachudova M. Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism / Milada Anna Vachudova. – Oxford University Press, 2005. – 354 p.; Karatnycky A. The Decline of Illiberal Democracy / Adrian Karatnycky // Journal of Democracy. – 1999. – Vol. 10. – No. 1. – P. 112–125; Bouchier D. Illiberal Democracy in Indonesia / David Bouchier. – Routledge, 2013. – 240 p. ; Bell D. Towards Illiberal Democracy in Pacific Asia (St Antony's Series) / Daniel Bell. – Macmillan Pub Co., 1996. – 205 p.; Etzioni A. Should We Support Illiberal Religious Democracies? [Електронний ресурс] / Amitai Etzioni // The Political Quarterly. – 2011. – Vol. 82. – No. 4. – P. 567–573. – Доступ: <http://icps.gwu.edu/files/2011/10/illiberal-democracies.pdf> ; Tarzi S. Democratic Peace, Illiberal Democracy, and Conflict Behavior / Shah M. Tarzi // International Journal on World Peace. – 2007. – Vol. 24. – No. 4. –

P. 35; Carriyn J. Illiberal Democracy and Normative Democracy: How is Democracy Defined in the Americas? [Електронний ресурс] / Julio F. Carriyn // Chapter 2 of «Challenges to Democracy in Latin America and the Caribbean: Evidence from the Americas Barometer 2006» / edited by Mitchell A. Seligson. – 31 p. – Режим доступу до вказаної інформації: http://www.unc.edu/~rcarlin/JCarrion_IlliberalDemocracy%26NormativeDemocracy.pdf; Smith P. Liberal and Illiberal Democracy in Latin America / Peter H. Smith, Melissa R. Ziegler // Latin American Politics and Society. – 2008. – Vol. 50. – No. 1. – P. 31–57.

7. O'Donnell G. Delegative Democracy [Електронний ресурс] / Guillermo A. O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5. – No. 1. – P. 55–69. – Режим доступу до ст.: <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/172.pdf>; Kubicek P. Delegative Democracy in Ukraine [Електронний ресурс] / Paul Kubicek // Communist and Post-Communist Studies. – 1994. – Vol. 27. – No. 4. – P. 423–441. – Режим доступу до ст.: <http://141.213.232.243/bitstream/2027.42/31158/1/0000057.pdf>; Larkins C. The Judiciary and Delegative Democracy in Argentina [Електронний ресурс] / Christopher Larkins // Comparative Politics. – 1998. – Vol. 30. – No. 4. – P. 423–442. – Режим доступу до ст.: <http://www.umass.edu/legal/Benavides/Fall2005/397U/Readings%20Legal%20397U/4%20Christopher%20Larkins.pdf>; Peruzzotti E. The Nature of the New Argentine Democracy: The Delegative Democracy Argument Revisited / Enrique Peruzzotti // Journal of Latin American Studies. – 2001. – Vol. 33. – No. 1. – P. 133–155; Jeleu M. The New Rules of the Game: Comparative Perspectives of Delegative Democracy in Menem and Putin's Presidencies / Momchil Jeleu // Latin American Politics. – 2006. – 23 p.; González L. Unpacking Delegative Democracy: Digging into the Empirical Content of a Rich Theoretical Concept [Електронний ресурс] / Lucas González // Paper presentado en la conferencia Guillermo O'Donnell and the Study of Democracy. – 26–27 de Marzo de 2012. – 36 p. – Режим доступу: <http://kellogg.nd.edu/odonnell/papers/gonzalez.pdf>; McFaul M. Putin and the «Delegative Democracy» Trap: Evidence from Russia's 2003–04 Elections / Michael A. McFaul // Post-Soviet Affairs. – 2004. – Vol. 20. – P. 285–319; Panizza F. Beyond «delegative democracy»: «old politics» and «new economics» in Latin America / Francisco Panizza // Journal of Latin American studies. – 2000. – Vol. 32. – No. 3. – P. 737–763; Schmidt G. Delegative Democracy in Peru? Fujimori's 1995 Landslide and the Prospects for 2000 / Gregory D. Schmidt // Journal of Interamerican Studies and World Affairs. – 2000. – Vol. 42. – No. 1. – P. 99–132; Croissant A. Legislative powers, veto players, and the emergence of delegative democracy: A comparison of presidentialism in the Philippines and South Korea / Aurel Croissant // Democratization. – 2003. – Vol. 10. – No. 3. – P. 68–98; Gronke P. Delegative Democracy and Confidence in Legislatures : Explaining Institutional Authority and Trust in Latin

America [Електронний ресурс] / Paul Gronke, Barry Levitt // Paper presented at the XXV Congress of the Latin American Studies Association. – Oct. 7–9 2004, Las Vegas. – 35 p. – Режим доступу до інформації: <http://people.reed.edu/~gronkep/docs/Levitt-Gronke-LASA-2004-FINAL.pdf>; Tsygankov A. Manifestations of delegative democracy in Russian local politics: what does it mean for the future of Russia? / Andrei Tsygankov // *Communist and Post-Communist Studies*. – 1998. – Vol. 31. – No. 4. – P. 329–344.

8. Krennerich M. Im Graubereich zwischen Demokratie und Diktatur : Methodische Ansätze und Probleme / Michael Krennerich // *Nord-Süd-aktuell*. – 1999. – Vol. 2. – P. 229–237; Rabkin R. The Aylwin Government and «Tutelary» Democracy : A Concept in Search of a Case? [Електронний ресурс] / Rhoda Rabkin // *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. – 1992–1993. – Vol. 34. – No. 4. – P. 119–194. – Доступ: http://pics3441.upmfgrenoble.fr/articles/demo/the_aylwin_government_and_tutelary_democracy.pdf; Tollefson S. Civil-Military Relations in Brazil: The Myth of Tutelary Democracy [Електронний ресурс] / Scott D. Tollefson, // Prepared for delivery at the 1995 meeting of the Latin American Studies Association, The Sheraton Washington. – September 28–30, 1995. – Режим доступу до ст.: <http://lanic.utexas.edu/project/lasa95/tollefson.html>; Feith H. *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia* / Herbert Feith. – Equinox Publishing, 2006. – 644 p.; Oropeza L. *Tutelary Pluralism: A Critical Approach to Venezuelan Democracy* / Luis J. Oropeza. – Amer, 1984. – 127 p.

9. Merkel W. Embedded and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // *Democratization*. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33–58. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf; Maichel A. *Embedded Democracy – Ein Konzept zur Erforschung von Demokratien* / Alois Maichel. – GRIN Verlag, 2010. – 40 p.; Wetzel A. Promoting embedded democracy? Researching the substance of EU democracy promotion [Електронний ресурс] / Anne Wetzel, Jan Orbie // *European Foreign Affairs Review*. – 2011. – Vol. 16. – No. 5. – P. 565–588. – Режим доступу до інформації: <http://www.eu-ipods.ugent.be/media/3540/wetzel-orbie-introduction.pdf>; Champlin D. Embedded economies, democracy, and the public interest / Dell P. Champlin // *Journal of Economic Issues*. – 2004. – Vol. 38. – No. 4. – P. 893–907; Merkel W. *Embedded and Defective Democracies in the 21st Century* / Wolfgang Merkel. – Bratislava: EXU Excelentná Univerzita, 2008.

10. Collier D. Democracy with adjectives : Conceptual innovation in comparative research [Електронний ресурс] / David Collier, Steven Levitsky // *World Politics*. – 1997. – Vol. 49. – No. 3. – P. 430–451. – Доступ: http://www.uky.edu/~clthyn2/PS671/Collier_WP1997.pdf

11. Контраверсійна ідея («демократія без прикметників») була використана раніше у дебетах із приводу транзиту в країнах Латинської Америки, коли було виокремлено «неповні» і «кваліфіковані» форми демократії. Більш детально див.: Krauze E. *Por una democracia sin adjetivos* / Enrique Krauze. – Mexico City: Joaquín Mortiz/Planeta, 1992. – 212 p.

12. Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics [Електронний ресурс] / Giovanni Sartori // *American Political Science Review*. – 1970. – Vol. 64. – No. 4. – P. 1033–1053. – Режим доступу: <http://www.sant.ox.ac.uk/people/knicolaidis/sartori.pdf>

13. Collier D. Conceptual «Stretching» Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis [Електронний ресурс] / David Collier, James E. Mahon // *American Political Science Review*. – 1993. – Vol. 87. – P. 845–855. – Режим доступу до інформації: <http://polisci.berkeley.edu/people/faculty/CollierD/conceptualStretchingRevisited.pdf>

14. Merkel W. Embedded and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // *Democratization*. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33–58. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf

15. Dahl R. *Polyarchy: Participation and Opposition* / Robert Dahl. – New Haven, CT and London: Yale University Press, 1972. – 267 p.

16. Hadenius A. *Democracy and Development* / Axel Hadenius. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 232 p.

17. Karatnycky A. The Decline of Illiberal Democracy / Adrian Karatnycky // *Journal of Democracy*. – 1999. – Vol. 10. – No. 1. – P. 112–125; Diamond L. Is Pakistan the (Reverse) Wave of the Future? / Larry Diamond // *Journal of Democracy*. – 2000. – Vol. 11. – No. 4. – P. 81–107.

18. Collier D. Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research [Електронний ресурс] / David Collier, Steven Levitsky // *World Politics*. – 1997. – Vol. 49. – No. 3. – P. 430–451. – Доступ: http://www.uky.edu/~clthyn2/PS671/Collier_WP1997.pdf

19. Böckenförde E.-W. *Staat, Verfassung, Demokratie: Studien zur Verfassungstheorie und zum Verfassungsrecht* / Ernst-Wolfgang Böckenförde. – Frankfurt : Suhrkamp, 1991. – 443 p. ; Habermas J. *Faktizität und Geltung* / Jürgen Habermas. – Frankfurt: Suhrkamp, 1992. – 666 p. ; Lauth H.-J. *Rechtsstaat, Rechtssysteme und Demokratie* / Hans-Joachim Lauth // Becker M. *Rechtsstaat und Demokratie* / Michael Becker, Hans-Joachim Lauth, Gert Pickel // Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2001. – P. 21–44.

20. Merkel W. Embedded and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // *Democratization*. – 2004. – Vol. 11. –

№. 5. – Р. 33–58. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf; Merkel W. *Embedded and Defective Democracies in the 21st Century* / Wolfgang Merkel. – Bratislava: EXU Excelentná Univerzita, 2008.

21. Maichel A. *Embedded Democracy – Ein Konzept zur Erforschung von Demokratien* / Alois Maichel. – GRIN Verlag, 2010. – 40 p.

22. Wetzel A. *Promoting embedded democracy? Researching the substance of EU democracy promotion* [Електронний ресурс] / Anne Wetzel, Jan Orbie // *European Foreign Affairs Review*. – 2011. – Vol. 16. – No. 5. – P. 565–588. – Режим доступу до інформації: <http://www.eu-ipods.ugent.be/media/3540/wetzel-orbie-introduction.pdf>

23. Champlin D. *Embedded economies, democracy, and the public interest* / Dell P. Champlin // *Journal of Economic Issues*. – 2004. – Vol. 38. – No. 4. – P. 893–907.

24. Одним із найбільш традиційних прикладів «сірих зон» у Європі вважається той режим, що у проміжку 1994–1996 рр. мав місце в Білорусі. Аналогічним прикладом може бути політичний режим, що притаманний Україні у проміжку 2010–2012 рр. (а якщо в цілому, тоді у проміжку 1991–2012 рр.). Не є в цьому разі винятком і політичний режим Молдови у проміжку 2000–2008 рр., і політичний режим Грузії у 1995–2004 рр. Аналогічним чином умовно слід говорити про специфіку розвитку Росії у 1991–2000 рр., Азербайджану у 1991–1998 рр. тощо.

25. Merkel W. *Consolidated or defective democracy? Problems of regime change* / Wolfgang Merkel, Aurel Croissant // *Democratization: Special Issue*. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – 246 p.

26. Merkel W. *Defekte Demokratien (Bd.1: Theorien und Probleme)* / Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant. – Verlag für Sozialwissenschaften, 2003. – 336 p. ; Dahl R. *Democracy and its Critics* / Robert A. Dahl. – New Haven, CT and London: Yale University Press, 1991. – 397 p.

27. Beetham D. *Key Principles and Indices for a Democratic Audit* / David Beetham // *Beetham D. Defining and Measuring Democracy* / David Beetham. – London: Sage, 1994. – P. 25–43; Bollen K. *Political Democracy : Conceptual and Measurement Traps* / Kenneth A. Bollen // Inkeles A. *On Measuring Democracy* / Alex Inkeles. – New Brunswick, NJ: Transaction Publications, 1993. – P. 3–20.

28. Nino C. *The Constitution of Deliberative Democracy* / Carlos Santiago Nino. – New Haven, CT and London: Yale University Press, 1996. – 264 p.; Reitz J. *Constitutionalism and the Rule of Law* / John Reitz // Grey R. *Democratic Theory and Post-communist Change* / Robert

D. Grey. – London and New York: Prentice Hall, 1997. – P. 111–143; Elster J. Introduction / Jon Elster // Elster J. Constitutionalism and Democracy / Jon Elster, Rune Slagstad. – Cambridge: Polity Press, 1988. – P. 1–18; Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / Juan J. Linz, Alfred Stepan. – Baltimore, MD and London: Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 10.

29. O'Donnell G. Delegative Democracy [Електронний ресурс] / Guillermo A. O'Donnell // Journal of Democracy. – 1994. – Vol. 5. – No. 1. – P. 61. – Режим доступу до ст.: <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/172.pdf>; Beetham D. Introducing Democracy: Questions and Answers / David Beetham, Kevin Boyle. – Cambridge: Polity Press, 1995. – P. 66.

30. Schmitter P. What Democracy is. .. and What It Is Not? / Philippe C. Schmitter, Terry Karl // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. Vol. 2. – No. 3. – P. 81.; Collier D. Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research [Електронний ресурс] / David Collier, Steven Levitsky // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – No. 3. – P. 442. – Доступ: http://www.uky.edu/~clthyn2/PS671/Collier_WP1997.pdf.; Morlino L. Democracy Between Consolidation and Crisis: Parties, Groups, and Citizens in Southern Europe / Leonardo Morlino. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – P. 71.

31. Merkel W. Embedded and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33–58. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf

32. Heller H. Gesammelte Schriften: Vol. 2 / H. Heller. – Mohr Siebeck, 1979. – 977 p.

33. Rawls J. A Theory of Justice / John Rawls. – Oxford University Press, 1999. – 538 p.; Kersting W. Politische Philosophie des Sozialstaats / Wolfgang Kersting. – Weilerwist: Velbrück Wissenschaft, 2000. – 510 p.; Merkel W. Social Justice and Democracy: Investigating the Link [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel, Mirko Krück // International Politics and Society. – 2004. – Vol. 1. – P. 134–158. – Режим доступу до ст.: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipg/200401merkel.pdf>

34. Luhmann N. Ökologische Kommunikation : Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen? / Niklas Luhmann. – Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. – 275 p.

35. Schmitter P. Civil Society East and West / Philippe C. Schmitter // Diamond D. Consolidating the Third Wave Democracies / Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu, Hung-mao

Tien. – Baltimore, MD and London : Johns Hopkins University Press, 1997. – P. 239–263.

36. Merkel W. Embedded and Defective Democracies [Електронний ресурс] / Wolfgang Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – P. 33–58. – Режим доступу до ст.: http://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf

37. Moore B. Sozial Ursprünge von Diktatur und Demokratie : Die Rolle der Grundbesitzer und Bauern bei der Entstehung der modernen Welt / Barrington Moore. – Frankfurt: Suhrkamp, 1987. – 634 p.; Rueschemeyer D. Capitalist Development and Democracy / Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens, John D. Stephen – Chicago, IL: Chicago University Press, 1992. – 398 p.

38. Chabal P. Africa works : disorder as political instrument / Patrick Chabal, Jean-Pascal Daloz. – London: James Currey Publishers, 1999. – 170 p.

39. Фісун О. Неопатримоніалізм проти демократії в Україні [Електронний ресурс] / Олександр Фісун // Віче. – 2008. – № 17. – С. 4–7. – Режим доступу до інформації: <http://www.viche.info/journal/1094/>; Фісун А. Демократия и неопатримониализм в современных теориях политического развития: дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.01 / Фісун Александр Анатольевич. – Харьков. нац. ун-т им. В. Н. Каразина. – Харьков, 2009. – 431 с. ; Мозоль М. Клієнтелістські мережі в період президентства В. Ющенко / М. Мозоль // Наукові записки. Серія «Політичні науки». Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні. – Острог: НаУОА, 2010. – Вип. 4. – С. 61–68; Фісун А. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология / Александр Фісун // Отечественные записки. – 2007. – Т. 39. – № 6. – С. 8–28.

40. Moore B. Sozial Ursprünge von Diktatur und Demokratie: Die Rolle der Grundbesitzer und Bauern bei der Entstehung der modernen Welt / Barrington Moore. – Frankfurt: Suhrkamp, 1987. – 634 p.; Rueschemeyer D. Capitalist Development and Democracy / Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens, John D. Stephen – Chicago, IL: Chicago University Press, 1992. – 398 p.

41. Linz J. The Virtues of Parliamentarism / Juan Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1. – No.1. – P. 84–91; Lijphart A. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989–1991 / Arend Lijphart // Journal of Theoretical Politics. – 1992. – Vol. 4. – No. 2. – P. 207–223; Merkel W. Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung / Wolfgang Merkel. – VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. – 561 p.